

Vysvětlení pojmu starověk, periodizace starověkých dějin

STAROVĚK x ANTIKA

Hned na úvod dnešního výkladu je třeba si vysvětlit rozdíl mezi dvěma termíny, které se často zaměňují, ale každý z nich znamená něco trochu jiného. Je to STAROVĚK a ANTIKA.

Starověk je termín obecnější, v angličtině mu odpovídá spojení ancient history, v němčině Altertum. V nejobecnějším slova smyslu označuje ranou etapu vývoje určitého národa či oblasti. Úžeji jej lze definovat jako dějinnou epochu nacházející se mezi pravěkem a středověkem, kdy došlo k rozvoji prvních velkých civilizací v oblasti Předního Východu, v Středomoří a v jižní a východní Asii.

Slovo antika, v angličtině classical antiquity, v němčině Antike, v současné době označuje pouze řecko-římskou etapu starověku, tedy dobu, kdy došlo ke vzniku a rozvoji těch kulturních hodnot a společenských modelů, které se staly základem evropské vzdělanosti a jejím společným kulturním dědictvím. Tento pojem je odvozen z latinského adjektiva antiquus, které znamená starý či starobylý. Používat se začal na konci 16. století ve francouzském prostředí a označoval původně jednotlivé umělecké předměty (hlavně sochy), které pocházely z řeckého a římského starověku. Hovořilo se tedy o tzv. antikách, a to v protikladu k uměleckým výtvorům středověkým a soudobým. Asi od poloviny 18. století značil pojem antika soubor výše zmíněných památek a také kulturní ideál jimi ztělesněný, antika se stala uměleckou normou, měřítkem k posuzování soudobé umělecké tvorby (nacházíme se v období klasicismu). Jako historická epocha začala být antika vnímána až od konce 19. století a definitivně se prosadilo až na počátku století 20. Antiku lze tedy poměrně snadno vymezit prostorově, s vymezením časovým je to obtížnější. Co se maximálního rozsahu antické kultury týče, shoduje se přibližně s územním rozsahem Římského impéria v dobách jeho největšího rozmachu, přičemž je ale třeba mít na paměti, že jednotlivá území (hlavně ta okrajová) se k antickému světu připojovala a zase se od něj odpojovala.

PERIODIZACE DĚJIN

Dříve, než se začneme bavit o periodizaci starověku, tedy o jeho časovém vymezení a dělení na kratší po sobě následující úseky, je vhodné alespoň v krátkosti zmínit periodizaci historie obecně.

První novodobé snahy o rozdělení dějin do jednotlivých etap zaznamenáváme v 15. století, v době vrcholící renesance, pro niž byl mimo jiné patrný také zájem o řecký a římský starověk. V této době se

zrodilo základní dělení na tři historické epochy – starověk, středověk a novověk. Použili jej ve svých dílech dva významní učenci té doby. Prvních z nich byl **Leonardo Bruni**, který žil v letech 1370-1444, převážně ve Florencii. Jeho nejvýznamnějším dějepisným dílem je dvanáctisvazkový spis nazvaný *Historiae florentini populi*, tedy dějiny florentského obyvatelstva. Právě v této knize používá dělení na tři etapy, i když ještě neuznává dané termíny, jak je známe dnes. Na počátku u něj nalézáme klasickou dobu řeckou a římskou, která představuje jakýsi nedostižný ideál, po ní následuje doba kulturního úpadku, o které již Petrarca žijící ve 14. století hovořil jako o době temna, používal termínu *tenebrae*. V kontrastu proti této pak stojí autorova současnost, nový věk, jenž se snaží navázat na odkaz starého Řecka a Říma. O něco později žil a tvořil další významný humanista, **Flavio Biondo** (1392-1463). Byl to muž neobyčejně širokých zájmů a stojí na pomyslném počátku několika moderních vědních disciplín, většinou spjatých se zkoumáním starověk. Pro své mimořádně cenné dílo o topografii antického Říma je např. označován jako otec archeologie. Byl také autorem důležitého historického spisu *Historiarum ab inclinatione Romanorum imperii decades*, což bychom mohli přeložit jako Historická desetiletí od doby úpadku Římského impéria. Dílo bylo poprvé vydáno roku 1483 v Benátkách a ve čtyřiceti knihách v něm autor líčil dějiny Evropy od roku 410 (dobyty Říma Vizigóty) až do současnosti. I on zde použil dělení dějin na tři epochy.

Trvalo však dlouho, než se toto dělení historie ujalo. K jeho zpopularizování a ukotvení v širším povědomí přispěl především německý historik z přelomu 17. a 18. století. Byl jím **Kryštof Keller**, nebo-li Christoph Cellarius. Narodil se roku 1638 ve Šmalkaldech a zemřel roku v Halle nad Sálou. Působil jako profesor historie a rétoriky na univerzitě v Halle. Byl autorem řady odborných publikací, mezi nimi vynikají zvláště práce historické. V roce 1685 vydal dílo o starověkých dějinách, roku 1698 o dějinách středověku a roku 1702 o moderních dějinách, do tohoto svazku zahrnoval dějiny 16. a 17. století. Tyto publikace pak vyšly roku 1702 v jednom díle nazvaném *Historia universalis breviter ac perspicue exposita, in antiquam, et medii aevi ac novam divisa, cum notis perpetuis*, zkráceně nazývaná *Historia Universalis* nebo *Historia Tripartita*. Od této doby se pak dělení historie do tří základních epoch stalo běžně používaným standardem.

Jak je patrné, všichni výše zmínění vzdělanci žili a tvořili v Evropě a i jimi navržené dělení dějin je platné pouze pro oblast evropské civilizace. Jiné regiony, např. jižní Amerika nebo východní Asie, používají takovou periodizaci dějin, jaká odpovídá vývoji v dané oblasti. I když tedy disponujeme obecně přijímanou základní periodizací dějin v našem kulturním rámci, je těžké, ne-li nemožné přiřadit jednotlivým etapám přesné datum vzniku a zániku. Lze je ještě bez větších obtíží rozpracovat a rozdělit na větší počet po sobě následujících úseků, které v zájmu udržení řádu a systematizace dějepisného bádání jsou přibližně časově vymezeny a tato data jsou obecně přijímána, ale už i na této

dosti obecné úrovni se setkáváme s odlišnostmi v periodizaci podle toho, v jaké evropském regionu nebo zemi se nacházíme. V našem střeoevropském prostoru je nejběžnější toto dělení:

- 1) PRAVĚK
 - a. doba kamenná (3.000.000-4.000 př.n.l.)
 - b. doba bronzová (4.000 – 750 př.n.l.)
 - c. doba železná (750 – 0 př.n.l.)
- 2) STAROVĚK
 - a. klasická antika
 - b. helénismus
 - c. doba římská
- 3) STŘEDOVĚK
 - a. raný
 - b. vrcholný
 - c. pozdní
- 4) NOVOVĚK
 - a. raný
 - b. vrcholný
- 5) MODERNÍ DOBA (od I. světové války)

Krom tohoto obecně přijímaného modelu existují i periodizace alternativní řídící se jinými kritérii. Např. **Karel Marx** ve svém díle používal dělení dějin podle společensko-ekonomické formy dané doby:

- 1) PRVOTNĚ POSPOLNÁ SPOLEČNOST
- 2) OTROKÁŘSKÁ SPOLEČNOST
- 3) FEUDÁLNÍ SPOLEČNOST
- 4) KAPITALISTICKÁ SPOLEČNOST
- 5) KOMUNISTICKÁ SPOLEČNOST

V jeho očích tedy vývoj lidské společnosti postupoval os nejhorších a nejprimitivnějších forem (otrokářství, feudalismus) ke komunismu, což mělo být vrcholné stádium dějin. Tento pohled na dějiny přijaly za svůj celé generace komunistických historiků a setkáme se s ním v odborné literatuře z dob totalitní nadvlády komunistické strany nejen u nás v Československu, ale také v SSSR a dalších státech východního bloku. Dnes už se samozřejmě od tohoto dělení upustilo.

Poněkud jiný pohled na dějiny, více zaměřený na ekonomický vývoj, než na stránku společenskou, měl americký ekonom a politolog Walt Whitman Rostow, který žil v letech 1916-2003 a byl poradcem řady amerických prezidentů. Zastával teorii volného rozvoje ekonomiky, bez zásahů či omezování ze strany státu a přirozeným vrcholem takového vývoje podle něj byl rozvinutý kapitalismus. Dějiny lidské společnosti s ohledem na její ekonomický vývoj rozdělil do pěti etap:

- 1) TRADIČNÍ SPOLEČNOST
- 2) SPOLEČNOST S PŘEDPOKLADY PRO HOSPODÁŘSKÝ VZESTUP
- 3) SPOLEČNOST HOSPODÁŘSKÉHO VZESTUPU
- 4) ZRALÁ SPOLEČNOST
- 5) SPOLEČNOST VĚKU MASOVÉ POTŘEBY

POČÁTEK STAROVĚKU

Určit přesné datum vzniku starověku není možné z řady důvodů. Především se nejednalo o nějaký ostrý předěl, kdy by jeden den šli lidé spát v pravěku a druhý den se probudili do starověku, právě naopak, šlo o velmi dlouhý a pozvolný proces, který v jednotlivých oblastech lidského osídlení trval různě dlouhou dobu, někde začal dříve, jinde později a i výsledky tohoto procesu mohly být odlišné. A i kdybychom se rozhodli nějaké přesné datum určit, neměli bychom jak. Písemné prameny k období přelomu pravěku a starověku nemáme – vždyť vznik písma je jedním ze znaků nástupu starověku. Hmotných pramenů je sice dostatek, ale jejich datování ke konkrétnímu roku, i přes veškerý pokrok moderní vědy, není možný. Musíme se tedy spokojit s tvrzením, že starověk vznikl postupně naplňováním jednotlivých předpokladů, které se nyní představíme.

předpoklady přírodní

K rozvoji civilizace docházelo na místech se zvýšenou hustotou lidských sídel. Nárůst hustoty lidského osídlení jak kvalitativně (co do počtu obyvatel), tak kvantitativně (co do počtu sídel) sledujeme od období neolitu, kdy se lidé postupně učili zemědělství a s tím, jak se v něm zdokonalovali, získávali více stravy a lepší kvality, takže z nadbytků se mohlo uživit stále více lidí. Hlavním přírodním předpokladem vzniku civilizací je tedy přítomnost kvalitní zemědělské půdy a dostatek vláhy. Tyto podmínky bývaly obvykle splněny v okolí velkých řek – první civilizační centra tedy najdeme v Egyptě v údolí Nilu, v Mezopotámii na řekách Eufratu a Tigridu, v Indii na řece Indu a v Číně taktéž u velkých řek. Rychle se rozvíjely také oblasti ve sféře vlivu těchto center, pokud to tedy přírodní podmínky umožňovaly – v případě mezopotámského centra je řeč hlavně o Malé Asii a Syropalestině.

První zemědělské osady však, možná trochu paradoxně, nenacházíme přímo v údolích výše zmíněných řek, ale spíše v oblastech okrajových, hornatých. Lidé totiž zpočátku neuměli efektivně využívat

každoročních záplav, a proto své sídla zakládali na horních tocích řek, případně v jejich okolí, kde ještě síla vodního přívalu neměla ničivé účinky. Postupně docházelo k domestikaci zemědělských plodin a zvířat. Co se **plodin** týče, patřily mezi ně zpočátku hlavně různé druhy polodivokých obilovin a luštěnin. Poměrně brzy se ale lidé naučili rostliny šlechtit a křížit tak, aby dávaly větší výnosy a byly odolnější. Později se začalo rozvíjet i pěstování zeleniny a sadařství. Tyto činnosti byly časově více náročné, na druhou stranu se ale daly provozovat i v oblastech nevhodných pro vznik polí (např. svahy, úzká údolí, atd.) Jejich výpěstky nabízely vítané zpestření jídelníčku a zaváděly do něj nové potraviny bohaté na vitamíny. Začaly se pěstovat také technické rostliny jako len a rákos, z prvního se vyráběly textilie, druhý pak sloužil hlavně jako stavební materiál, později i psací látka. Zemědělství mělo zpočátku v neolitu stěhovavý charakter, kdy se obdělávala jen část půdy a zbytek se nechával ležet ladem, aby si odpočinul a nabral živiny. Zemědělci tedy migrovali za úrodnou půdou. Až později se prosadil usedlý způsob života, kdy byla intenzivně obdělávána pole v okolí daného sídliště, avšak půda na okraji byla nadále nechávána vždy na čas ladem.

Souběžně s domestikací plodin probíhala i domestikace **domácích zvířat**. Zdomácnění ovce, kozy či prasete se klade obvykle k roku 8000 př.n.l., skotu pak k roku 6000. Se zdomácněným koněm kultury Předního východu seznámili až kočovníci ze střední Asie v průběhu 4. tisíciletí. Domestikovala se ale i jiná člověku prospěšná zvířata – kolem roku 7000 to byly včely, později pak i kur domácí a další ptactvo. Poněkud jinou povahu měla domestikace psa (cca 10.000 př.n.l.) a kočky (7500 př.n.l.). Ti nesloužili jako primární zdroj obživy, ale pomáhali lidem v každodenním životě (hlavně pes – byl důležitý pro pastevce, i jako hlídač obydlí), případně byli chováni jako domácí mazlíčci (kočka – v Egyptě posvátná). Domácí zvířata byla primárně zdrojem potravy – mléka, masa, vajec, atd. Zvířata byla chována nejprve polovolným způsobem, na rozsáhlých pastvinách a výběžích, k ustájení došlo až později, pak se také mohla začít využívat chlévská mrva pro hnojení. Některá zvířata se využívala také jako tažná (pro orbu, ale také do povozů apod.).

K domestikaci mohlo docházet buď přirozenou interakcí lidí s jejich okolím (např. divocí předci psů se chodili krmit zbytky z lidských sídlišť, lidé si pak všimli, že je psi mohou varovat před blížícím se nebezpečím, pomáhat jim v lovu, atd. a začali je chovat přímo ve svých sídlech) nebo šlechtěním, tj. výběrem části populace daného zvířete či rostliny pro jeho vlastnosti. Například divoká pšenice se v přírodě obvykle po dozrání zrn sklání k zemi, aby mohlo dojít k rozsevu. Když ale první zemědělci sklízeli tuto pšenici, jejich cílem byly hlavně ty klasy, které i po uzrání zůstávaly vzpřímené, protože bylo mnohem snazší je pokosit srpy, než ty, co se klonily k zemi. Jejich plody se pak staly základem pro další výsev a tak postupně a jaksi nevědomky došlo k vyšlechtění takové pšenice, která zůstává i po uzrání stát (a lidem se tak lépe sklízí). O vědomém šlechtění zvířat či plodin máme zprávy až z pozdějších dob, zpočátku k němu docházelo tímto přirozeným způsobem.

Stále však musíme mít na paměti, že zemědělství a chov domácích zvířat nebyly jedinými zdroji potravy, i nadále se používal také lov a sběr.

předpoklady společenské

Samotný rozvoj zemědělství ale k postupu do období starověku nestačil. Lidská společnost musela splňovat také řadu předpokladů sociálního rázu.

1) pokročilá diferenciacie společnosti

Počátky rozestupování lidské společnosti a její dělení na skupiny odlišné svou obživou nacházíme již v období eneolitu (neboli chalkolitu – na Předním Východě). Plného rozkvětu pak společenská diferenciacie dosáhla v době bronzové. K tzv. dělbě práce došlo ve společnosti v tom okamžiku, kdy daná populace nashromáždila takové množství poznatků, zkušeností a dovedností, že nebylo v silách jednoho jedince, aby je všechny pojmul. Nutně tedy muselo dojít ke specializaci ve výrobě. To s sebou ale přinášelo řadu problémů. Když tedy nyní lidé měli různá povolání a nemohli si všechny své materiální potřeby pokrýt vlastní výrobou, bylo třeba zařídit, aby nedošlo k nesymetričnosti v produkci, aby každý měl možnost získat vše potřebné. Bylo tedy nutné zorganizovat také jakousi distribuci těchto speciálních výrobků a určit, kdo bude mít při jejich rozdělování hlavní slovo a přednost. Každé sídlo, kde k dělbě práce došlo, muselo mít něco jako koordinační centrum. Otázkou bylo, jaká instituce by měla zajišťovat chod takového centra. Lidé odpradáva uznávali pouze dvě autority – náčelníka a šamana. Každý z nich měl na starosti jinou sféru lidské civilizace – jeden světskou a druhý duchovní. Převahu získali na začátku náčelníci. Výkon povolání šamana totiž vyžadoval dlouhou a náročnou přípravu, často v izolaci od lidských sídel, takže nemohli být s danou populací v tak intenzivním kontaktu jako náčelníci. S tím jak se eneolitická společnost rozvíjela a diferenciacie postupovala, potřeboval náčelník stále více pomocníků, kteří by mu byli k ruce. Z nich se tedy etablovaly první společenské elity. Ty byly dvojího druhu. Jednak to byli správcové, úředníci a vojevůdci, kteří se starali o hmotné blaho dané společnosti. Druhou skupinu specialistů představovali kněží, nástupci dřívějších šamanů. Těm připadl úkol uvést nový společenský pořádek v soulad se všeobecnou představou o světě a postavení člověka v něm. V postavě vrchního panovníka se pak obvykle kloubila role světská s rolí duchovní.

2) vznik písma

Rostoucí množství agendy, s níž se museli panovníci a potažmo jejich úředníci vypořádávat, si vyžádalo další velkou změnu – vznik písma. Respektive nějakého systému, který by umožnil zaznamenávat zatím především hospodářské statistické údaje. První písemné záznamy totiž

nezachycují jazyk, ale počty. Jedná se o žetony z pálené hlíny, pomocí kterých se počítal dobytek. Jejich nejstarší nálezy se datují do 8. tisíciletí. Místo žetonů se asi v polovině 4. tisíciletí začaly používat destičky, do kterých se počty zaznamenávaly pomocí otisků seříznutého rákosového písátka. Na konci 4. tisíciletí se pak začal zapisovat i jazyk jako takový. V prostoru širšího Středomoří byl prvním centrem písemné kultury Sumer. Dějinám starověkých písemných systémů se ale budeme věnovat v samostatné přednášce. Vznik písma je symbolickým mezníkem mezi dobou prehistorickou a historickou. Od této chvíle byli lidé schopni zaznamenávat své poznatky a názory a mnohem efektivněji tak hromadit vědomosti, což vedlo k urychlenému rozvoji lidské civilizace. Pro nás historiky jsou písemné prameny velmi vítaným doplněním pramenů hmotných. Umožňují nám totiž poznávat dění v dané oblasti z jiného úhlu, s rozvojem písemné kultury je pak toto poznání čím dál tím komplexnější a poněkud zatlačuje do pozadí právě hmotné prameny, i když ty samozřejmě neztrácejí svou výpovědní hodnotu.

3) vznik státu

Posledním a dalo by se říct, že vrcholným, předpokladem nástupu starověku bylo zrození státu. Problematiku vzniku státu je velmi komplikovaná a opět se nejedná o jednorázovou událost, nýbrž o pozvolný proces. Během něj postupně zanikalo rodově-kmenové uspořádání společnosti a na jeho místo nastupoval stát. Dlouhou dobu však vedle sebe přežívaly prvky jednoho i druhého. Např. územní členění zůstávalo rodové, správní jednotky se určovaly podle pokrevní příbuznosti. Stát, představovaný panovníkem, na sebe přebíral zodpovědnost za blaho svých obyvatel. Ve svých počátcích měl několik důležitých funkcí:

- zajišťovat občanům hmotné statky (disponoval veřejnými zdroji, které přerozděloval potřebným)
- zajišťovat svým občanům bezpečí (vladař udržoval ozbrojené síly, organizoval stavbu opevnění, atd.)
- nabízet svým občanům vysokou společenskou prestiž plynoucí z moci a mohutnosti toto kterého státu

Velmi podstatnou změnu znamenal vznik státu i ve sféře duchovní, zde ovšem máme velmi málo pramenů pro její podrobnější zkoumání. Hlavním úkolem duchovních v prvotních státech bylo zajišťovat kontakt s božstvy, udržovat jejich přízeň a získávat jejich požehnání pro plodnost polí, zvířat i lidí. Z obyvatel států tím tedy snímali břímě nejistoty a dávali jejich životu smysl. Vznik státu šel ruku v ruce se vznikem písma.

nástup starověku

K nástupu starověku, jak vyplývá z výše řečeného, tedy došlo v jednotlivých částech světa v odlišnou dobu. Nejdříve byly všechny předpoklady naplněny v Mezopotámii, kde se s prvními státními formami setkáváme již v polovině 4. tisíciletí a jejich výskyt je spojován s příchodem Sumerů do této oblasti. V Egyptě došlo k vyvrcholení procesu vedoucího k nástupu starověku v letech 3100-2900. Všeobecným konsensem bylo za mez ustanoveno sjednocení Horního a Dolního Egypta. Kdy přesně k němu došlo se ale říct nedá. Ve 3. tisíciletí se dočkala svého rozkvětu také civilizace v Elamu, která těžila z blízkosti Mezopotámie a přebírala z ní mnohé inovace.

Poněkud stranou stojí Indie a Čína. V Indii se s první starověkými civilizacemi setkáváme již v průběhu 3. tisíciletí, v Číně starověk nastoupil na konci 3. tisíciletí.

V Evropě jako první do období starověku vstoupila egejská oblast, avšak se značným zpožděním, až po roce 2000 př.n.l. Jednalo se o ostrovní kulturu mínojskou a pevninskou kulturu mykénskou. Obě ale napodobovaly vzory přicházející z Předního východu. K odtržení – a tedy i vzniku samostatného evropského starověku, chceme-li antiky – došlo po tzv. „temných staletích“ (11.-9. století př.n.l.). Tradiční počátek antiky se pak dohodou klade do roku první Olympiády, tedy 776 př.n.l.

KONEC STAROVĚKU

Je trochu paradoxem, že při určování počátku starověku jsme se potýkali s absencí konkrétních časových údajů, naopak při určování konce starověku jich máme k dispozici více, než je milé. Ani to ale situaci nijak neulehčuje, protože žádný z mezníků, o kterých budeme v následujících minutách hovořit, nemá absolutní platnost. Opět je třeba zdůraznit, že ani konce antiky nebyl nějakým jednorázovým přelomem, ale pozvolným procesem, kterého si soudobí lidé ani nemuseli nějak výrazně všimnout.

476 – zánik Říše západořímské

Rok 476 je asi nejobecněji přijímaným a nejvíce rozšířeným mezníkem označujícím konec antiky / starověku. V 5. století byla pozice západořímského císaře velmi slabá, neměl už téměř žádnou reálnou moc a zemi de facto spravovali vojevůdci, velitelé žoldnéřských vojsk, často neřímského původu. Tito si ale neusurpovali císařský titul přímo, místo toho na trůn dosazovali své chráněnce, s nimiž mohli snadno manipulovat, a sami se spokojili s nižšími tituly, jako např. magister militum. V takové pozici se v letech 456-472 ocitl **Ricimer**, generál germánského původu, pokrevně byl spřízněn se svébskými i vizigótskými králi. Vyrostl u císařského dvora Valentiniana III. a měl možnost se tam seznámit s věhlasným Aëtiem, pod jehož velením několikrát bojoval. Za jeho působení u

západořímského císařského dvora v Ravenně v 50. a 60. letech se vystříдалo celkem pět loutkových císařů. V letech 472-475 zastával pozici stínového panovníka Západořímské říše Ricimerův synovec **Gundobad**, který se následně stal burgundským králem. Pro události roku 476 má pak největší význam postava generála **Oresta**. Ten se narodil do urozené rodiny v Panonii Savii a byl zřejmě alespoň zčásti germánského původu. Byl sekretářem u Attilova dvora a zastupoval jej při jednáních v Konstantinopoli. V době jeho jmenování magistrem militum (což byla nejvyšší vojenská hodnost na Západě) byl císařem Julius Nepos. Toho ale Orestes na podzim roku 475 vyhnal z hlavního města říše – Ravenny a císařem prohlásil svého syna Romula. Celá tato záležitost ale vyvolává řadu otázek. Jednou z otázek je motivace této vzpoury proti Iuliu Nepotovi, druhým diskutovaným bodem je, proč se sám neprohlásil za císaře, pro na trůn dosadil svého syna. Iulius Nepos se ale císařského titulu nevzdal a nadále panoval (až do roku 480) ve své rodné Dalmacii. Orestes pak prostřednictvím svého syna Romula Augustula spravoval Itálii a zbytek římských držav v Panonii. Romulus byl v roce svého nástupu na západořímský trůn jen nedospělým chlapcem (někde se jeho věk udává na šest let, jinde na deset či dvanáct), i proto získal přídomek Augustulus – tedy malý august, malý císař. V očích východořímského císaře Zenona však Romulus Augustulus nebyl právoplatným císařem, tím zůstal Iulius Nepos. V této době došlo v Itálii k další z řady vzpour žoldnéřských vojsk, v jejichž čele stál Odoaker. Chtěli od císaře získat peníze a část italské půdy pro svou obživu. Orestes, potažmo Romulus Augustulus, jim ale odmítl ustoupit, načež byl Orestes zabit a mladý císař byl Odoakrem sesazen. Stalo se tomu údajně 4.září 476. Romulův život byl ušetřen, místo toho byl poslán do vyhnanství na jih Itálie, kde se jeho stopa ztrácí. Odoaker se však císařem neprovolal, ani si nevybral žádného loutkového panovníka, jak to činili jeho předchůdci. Místo toho poslal insignie císařské moci k Zenonovi do Konstantinopole a dal prohlásit, že stačí jeden císař pro obě části impéria. Na oplátku žádal udělení titulu Patricius, tomu se ho dostalo spolu s titulem místovládaře pro Západořímskou říši. Musel ale oficiálně uznat statut Iulia Nepota, stále panujícího v Dalmacii. To učinil a dal dokonce razit mince s jeho portrétem. Nijak to ale nebránilo jeho samostatné vládně v Itálii, ke které přináležela i jižní část Galie a po smrti Nepota i Dalmácie. V některých pramenech je označován za krále, což byl titul, kterým ho obdařili jeho germánští vojáci. V Itálii panoval až do roku 493. Padl zřejmě za oběť Theoderichu Velikému, s jehož Ostrogóty vedl v předchozích letech válku. I když tento spor skončil dohodou o společném panování v Itálii, byl Odoaker zavražděn jen několik týdnů po tomto smíru.

Roku 476 byl tedy sesazen poslední římský císař. Titul sám ale užíval až do své smrti roku 480 Iulius Nepos. Od té doby byl pak v držení byzantských císařů. Znovu jej samostatně použil až Karel Veliký roku 800 při své korunovaci na císaře.

Zvláštním reziduem Západořímského císařství byla tzv. Syagriova říše v severní Galii. Vznikla roku 461, kdy císař Maiorianus jmenoval jistého Aegidia galským magistrem militum. Po smrti císaře si Aegidius udržel kontrolu nad přiděleným územím a vytvořil z něj de facto samostatnou jednotku vklíněnou mezi stát Franků a Vizigótů. Moc po jeho smrti přešla na jeho syna Syagria, který dokázal tlaku sousedů vzdorovat až do roku 486, kdy podlehl v bitvě spojeným silám Franků a Vizigótů, kteří si následně jeho území rozdělili mezi sebe.

2) 1806 – zánik titulu římského císaře

Již jsme si řekli, že titul římského císaře byl používán i ve středověku. Tuto tradici započal Karel Veliký na začátku 9. století a nejčastějšími držiteli tohoto titulu byli němečtí panovníci. Jejich území bylo ve středověku známo jako Svatá říše římská. Od 15. století byl pak název doplněn o přívlastek „národa německého“. Posledním panovníkem s titulem římského císaře byl František II. Tento se daného titulu vzdal v roce 1806 a místo něj přijal titul císař rakouský.

3) 410 – vyplenění Říma Vizigóty

Roku 410 došlo v římských dějinách k zásadní události. Řím byl vypleněn germánskými Vizigóty. Pro současníky této události to znamenalo velký šok a otřes. Řím už sice v té době sice nebyl sídlem císaře, stále ale představoval symbolické centrum Západořímské říše. Barbary byl naposledy dobyt zřejmě roku 397 př.n.l. při vpádu Keltů do Itálie. Události z roku 410 vyvolaly mezi vzdělanci diskuzi o důvodech úpadku římské říše a nezřídka z něj byli viněni křesťané. Říkalo se, že tím, že odmítají participovat na římském státním kultu, poštvávají mocné římské bohy proti celé říši. V této době také vzniká řada apologetických spisů od raně křesťanských autorů, kteří se v nich snaží bránit svou víru a vyvracet tato nařčení – příkladem par excellence je spis *De civitate Dei* od Aurelia Augustina.

Co se tedy onoho roku 410 stalo. Vyplenění Říma byl vrcholem dlouhého italského tažení vizigótského krále Alaricha, které začalo roku 401 a mělo vyústit v přestěhování celého kmene na západ. Vizigótský král využil toho, že část italských vojsk byla převelena jinam, a rozhodl se tedy překročit Alpy. Jeho postup byl zpočátku snadný, v zimě 401-402 obléhal císaře Honorio v Miláně a získával na severu Itálie bohatou kořist. První vážné ztráty utrpěl až na jaře roku 402, kdy vizigótský tábor na Velikonoční pondělí přepadly na rozkaz Stilicha římské oddíly. Současní autoři přitom poukazovali na to, že teprve nedávno pokřtění Vizigóti v sobě měli více křesťanské morálky, než oni kultivovaní a opěvovaní Římané. Alarich se po sérii dalších prohraných bitev z Itálie stáhl a usídlil se se svými Vizigóty v Savii. Nadále si zachovával neutrálnost a roku 407 dokonce spolupracoval se Stilichem, který jej poslal na jih do Illyrské prefektury, která byla stále sporným územím mezi západní a východní částí impéria a schylovalo se tam k boji. Nakonec k němu ale nedošlo a Alarich se po

měsících marného čekání na akci opět odebral na sever. Požádal také o proplacení foederátního platu za tento pobyt v Epeiru, ale senát mu požadovanou částku odmítl dát. V roce 408 navíc proběhlo v Itálii velké protibarbarské povstání, jemuž padl za oběť i sám Stilicho, byť byl barbarem jen napůl. Celá situace vyústila v krveprolití na ženách a dětech barbarů usídlených v západní části impéria. V reakci na to se kolem Alaricha shromáždilo více jak 30 000 vojsko žádající pomstu. Alarich se opět pokusil nejprve vyjednávat, žádal peníze a výměnu rukojmí, ale opačná strana neměla na smíru zájem. Alarich tedy povolal jako posily ještě jednotky vedené jeho švagrem Athaulfem a podruhé překročil Alpy.

Jeho cílem však nebyla dobře chráněná Ravenna, kde v té době sídlil císařský dvůr, ale Věčné město. Nejprve se tedy před Římem rozložil s vojskem a začal jej obléhat. Římané neměli ani zdaleka dostatek vojáků na svou obranu a v uzavřeném městě docházely zásoby, tak nakonec Vizigótům zaplatili vysoké výkupné ve zlatě, stříbře a luxusních předmětech. Alarich se pak stáhl do Etrurie a čekal, až mu císař pošle slíbené rukojmí a nabídku nového spojení. Ten ale váhal.

Alarich jej v roce 409 oslovil znova, dokonce při nikamnevedoucích jednáních slevil skoro ze všech svých požadavků a od císaře chtěl už jen svolení k usazení v Noriku. Když nedosáhl svého jednáním, obrátil se opět k Římu. Podařilo se mu obsadit přístav při ústí Tiberu, čímž dostal Řím do značně svízelné situace. Pod tlakem tedy senát povolal Alarichova kandidáta Priska Attala vzdorocísařem. Od něj pak Alarich konečně získal úřad magistra militum, o nějž tak dlouho usiloval. Podpory záměru obsadit severní Afriku a získat kontrolu nad obilím pro Itálii se však od Priska Attala nedočkal, proto ho dal odvolat.

Roku 410 Alarich táhl se svým vojskem k Ravenně, aby zde pokračoval v jednáních s Honoriem. Po cestě byl přepaden římskými vojáky, načež se obrátil zase na jih a jeho cílem byl už potřetí Řím. Tentokrát se mu město podařilo dobýt, a to 24.8.410. On a jeho Vizigóti tak byli po osmi letech teprve druhým nepřátelským barbarským vojskem, které Řím obsadilo. Po tři dny Vizigóti plenili město a shromáždili bohatou kořist. Jakkoliv se jejich počínání neobešlo bez násilností a krveprolití, doboví autoři je popisují jako relativně mírné (na barbary) a původ této umírněnosti vidí v křesťanské víře Vizigótů. Po třech dnech pak Alarich město opustil a vydal se na jih, na Sicílii, chtěje snad provést svůj africký plán. V bouři ale přišel o většinu lodí a na Sicílii se nedostal. Brzy poté onemocněl a zemřel. Pochován byl údajně (podle Jordana) s bohatou pohřební výbavou do koryta říčky Busentu. Do čela Vizigótů se následně dostal jeho švagr Athaulf. Tomu se podařilo konečně dosáhnout dohody s císařským dvorem. Vizigóti se opět stali římskými spojenci a roku 412 odešli do západní Galie.

4) 313 – edikt milánský

Situace křesťanů v Římském impériu až do 4. století nebyla příliš dobrá, i když se jejich řady rychle rozrůstaly. Často bývali pronásledováni, a i když se situace přechodně uklidnila, bývali opovrhováni a káráni za svou neúčast na státním kultu. Na počátku 4. století se jejich pozice začaly přeci jen zlepšovat. Bylo to díky několika císařským ediktům, které jim měly zaručovat bezpečnost. Asi nejznámější je Edikt milánský z roku 313.

Tento ale pouze navazoval na dřívější nařízení, jehož platnost potvrzoval a prosazoval. Tímto předchůdcem byl edikt východořímského císaře Galeria, který byl vyhlášen 30. dubna 311. Měl křesťanům zaručovat svobodu, za předpokladu, že se ke svému bohu budou modlit za blaho říše. Křesťané vězněni pro svou víru měli být propuštěni, jejich majetky měly být navráceny. V praxi se ale tato nápravná opatření nepodařilo prosadit. Hlavním motivem k vydání tohoto ediktu bylo zřejmě počínání Maximina Daji, který se v té době prohlásil na Východě vzdorocísařem a zahájit další vlnu krutého pronásledování křesťanů. Na jistou dobu to zabralo, ale když zanedlouho císař Galerius zemřel, Maximinus se necítil vázán daným nařízením a znovu zahájil pronásledování.

Roku 313 došlo v Miláně k setkání obou regulérních vladařů – Konstantina za Západ a Licinia (nástupce Galeria) za Východ. Hlavním důvodem byla svatba Konstantinovy nevlastní sestry Flavie Iulie Constantie právě s Liciniem. Při této příležitosti byl sestaven oficiální dopis nesoucí podpisy obou císařů, který byl posléze rozeslán do jednotlivých částí říše a potvrzoval platnost Galeriova ediktu. Teprve tímto krokem se v něm obsažená ochranná a nápravná opatření dostala do praxe.

Je tedy poněkud nepřesné tvrzení, že Ediktem milánským císař Konstantin Veliký povoloval vyznávání křesťanství v římské říši. On sám byl křesťanem už od roku 312, a v momentě, kdy se právoplatný císař rozhodl pro tuto víru, nebylo již třeba ji nějak oficiálně povolovat. Ani jednotlivá nařízení obsažená v ediktu nevznikla Konstantinovou invencí, nýbrž pocházela už z doby jeho předchůdce. Od tohoto roku se tedy křesťanství stalo tolerovaným, zdaleka to ale neznamenalo definitivní konec pronásledování a obviňování křesťanů, k němuž se uchýlovali i někteří z Konstantinových následovníků. Přesto ale můžeme dobu Konstantinovy vlády (306-324), či konkrétně rok 313 vnímat jako významný předěl v dějinách římské říše.

5) 481-511 – vláda Chlodvíka, vznik Francké říše

S přítomností Germánů v prostoru Římské říše či na jejích hranicích se setkáváme už od dob Cézara. Římanům se zpočátku dařilo bránit hranici na Rýnu a Dunaji, někde ji i překračovali a získávali zde území (např. Markomanské války, kampaň v Dacii, atd.). S tím jak římské impérium sláblo a také sílil pohyb germánských etnik ze severu Evropy, začali Germáni hranice říše překračovat. Nejprve se

jednalo jen o kořistnické výpravy, později se začali na území císařství i trvale usazovat. Římští císaři jim často udělovali tzv. foederátní práva, tj. povolení k pobytu výměnou za vojenskou službu ve prospěch Říma, převážně jako hraničáři bránící pronikání dalších etnik. Tímto způsobem Germáni postupně obsadili téměř celou Galii, Hispánii, přeplavili se i do Afriky a působili i v mnoha dalších regionech, např. při Černém moři. Jednotlivá etnika se stávala čím dál tím víc nezávislá na ústřední moci Říma a začaly zde vznikat samostatné germánské státy, základy pozdější středověkých říší. Ve střední Evropě získali asi v polovině 5. století převahu Frankové, kteří ovládli téměř celou Galii i Germánii. Základy franckému království položil již Childerich I., jeho skutečným tvůrcem se pak stal jeho syn Chlodvík I. Tomu se podařilo sjednotit pod svou vládou všechna území obsazená Franky, dobyl také (s pomocí Vizigótů) Syagriovu říši a stal se tak jediným vládcem Galie. Velmi důležitým krokem v jeho panování bylo přijetí křtu v roce 498. Na rozdíl od jiných germánských etnik jej přijal v podobě nicénského vyznání (dnešního katolického), z čehož pak frančtí králové odvozovali své nároky na dědictví římské říše, která byla také katolická.

Za vlády Chlodvíka tedy došlo k završení procesů zahájených již ve 3. století (trvalé usazování a osamostatňování Germánů na území Západořímské říše) a někteří odborníci právě v tom vidí přelom mezi antikou a středověkem.

6) polovina 7. století – expanze Arabů

Někteří historici, jako např. Belgičan Henri Pirenne, kladou konec antiky do ještě pozdější doby. Spojují jej s expanzí arabských vojsk Středomořím. Jejich výboje rozdělily dříve kulturně jednotný antický prostor na dvě části. V té arabské vznikla zcela odlišná kultura, společnost vyznávající jiné náboženství i politické principy.

Arabská expanze započala ve 30. letech 7. století. Jejím výchozím bodem byl Arabský poloostrov obývaný jednotlivými arabskými kmeny. Po smrti proroka Mohammeda v roce 632 došlo k rychlému sjednocení těchto kmenů a k jejich výbojům do okolních území. Mocnými sousedy zde byla jednak Byzanc, jednak Persie v čele se sasánovskou dynastií. Obě tyto říše ale neměly dostatečné vojsko na obranu svých dlouhých hranic, tak jejich správu svěřovaly arabským kmenům výměnou za finanční či jiné odměny. Během prvních třiceti let získali Arabové pod kontrolu ohromné územní hlavně na východě, na úkor slábnoucí Persie. Střetali se také s Byzancí, která jim nebyla schopna účinně vzdorovat a přicházela o mnohé své asijské državy. S Araby se zde pak střetávala po dlouhá staletí. Na Západě připojili Arabové ke své říši Egypt, tedy také dědictví Byzance. Jejich další postup se odehrával právě především západním směrem. Postupovali po severoafrickém pobřeží, kde sídlily hlavně berberské kmeny, které se k Arabským vojskům postupně přidávaly. Roku 711 se složené arabsko-berberské jednotky vylodily na Pyrenejském poloostrově v místě zvaném dnes Gibraltar. Tento název odkazuje právě na tuto dějinnou událost, vznikl totiž z arabského spojení Džebel-al-Táriq, což

znamená Tárikova Hora. Tárik byl, spolu s Musou, hlavním velitelem této první vlny muslimských vojsk. V Hispánii v té době panovali Vizigóti, jen na severu se udržovaly původní kmeny Astuřanů, Kantabrijců, Basků, atd. Vizigótský stát se již od poloviny 7. století nacházel v krizi, která se stále prohlubovala, a právě na počátku století osmého došlo k další z řady občanských válek. V této situaci si jedna ze zneprátelených stran pozvala na pomoc muslimské jednotky, které se rychle chopily své šance, vizigótské oddíly porazily a bez větších potíží obsadily téměř celý poloostrov. Ušetřeny zůstaly jen maličké enklávy na hornatém severu, které pro ně nebyly v tu chvíli hrozbou, ani nenabízely nějaký ekonomický prospěch. Arabové se však se ziskem Hispánie nespokojili a postupovali dále, překročili Pyreneje a roku 732 došlo k slavné bitvě v Tours, ve které francký majordomus Karel Martel jejich postup do nitra Evropy zastavil. Přesto si muslimové ještě dalších třicet let udrželi kontrolu nad důležitým galským územím v Septimánii. Dále už ale neexpandovali, alespoň co se Západu týče. Místo toho se soustředili na konsolidaci své moci na dobytých územích, ve Španělsku se udrželi velmi dlouho, poslední arabské město – Granada – padlo v rekonkistě až roku 1492.

Jakkoliv tato arabská expanze znamenala v danou chvíli rozdělení dřívějšího antického prostoru do dvou zneprátelených táborů, arabská společnost velmi snadno a rychle absorbovala antické poznání a právě oklikou přes arabská území se pak později ve středověku do Evropy vracela znalost mnohých antických děl, od literárních, přes technická až po spisy vědecké.

Jak jsme si tedy ukázali, najít jedno datum, kterým bychom mohli datovat konec antiky, není možné. Spíše se jednalo o pozvolný komplexní děj trvající řadu staletí. Hovoří se zde o tzv. přechodném období mezi antikou a středověk, které zahrnuje 3. až 8. století.